

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ओम प्रकाश मिश्र
फैसला

०६९-RB-००६२

मुद्दा: बैंकिङ्ग कसुर ।

प्रणम्य शर्माको जाहेरीले नेपाल सरकार १ पुनरावेदक
वादी

विरुद्ध

जिल्ला लमजुङ्ग प्याराजुङ्ग गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला,
सामाखुसी बस्ने दलबहादुर अधिकारी १ प्रत्यर्थी
प्रतिवादी

शुरु फैसला गर्ने: माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रवीर सिंह बस्न्यात
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेल
पुनरावेदन अदालत पाटन ।

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गत पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।१२।२१ को फैसलाउपर पुनरावेदनको रोहमा पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छः

वागबजारमा दुर्गा देवी प्रिन्टिङ्ग प्रा.लि. संचालन गरेका दल बहादुरले म सँग प्रेसमा सामान बढाउनु छ, ३ महिना भित्र रकम फिर्ता गर्नु, ३ महिना भित्र फिर्ता नगरेमा मेरो प्रेस भित्रको सबै सामान तपाईंले चलन गर्नु भनी मिति २०६९।२।१० मा रु. ३,००,०००।— लगेकोमा भाखामा रकम माग्न जाँदा निजले मेरो नाममा ग्लोबल बैंक लिमिटेडमा रहेको निजको नामको खाता नं. ०८०७०१०००२६४३ को मिति २०६९।४।१० मा चेक नं. २८८७४०४ को रु. ३,००,०००।— को चेक काटी दिएकोले उक्त चेक सो बैंकमा लागी पेश गर्दा खातामा

चेकले खाम्ने रकम छैन भनी प्रमाणित गरी बैङ्कले चेक फिर्ता दिएको हुँदा निजलाई कारवाही गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६९।२।१० गते मैले प्रेस संचालन गर्नको लागि जाहेरवालालाई ३ महिनाको लागि रु. ३,००,०००।— नगद लिएको हो । जाहेरवालाले मैले लिएको रकम फिर्ता मागेकोले मेरो नामको ग्लोबल बैङ्क शाखा कार्यालय बसुन्धारामा रहेको ०८०७०१०००२६४३ नं. खाताबाट भुक्तानी पाउने गरी निजलाई मैले दिनुपर्ने रकमको २८८७४०४ को चेक काटी दिएको हो । चेक काटिदिएको मेरो खातामा चेकले खाम्ने रकम नहुँदाकै अवस्थामा केही समयपछि बैङ्कमा पैसा जम्मा गर्ने गरी चेक काटेको थिए । पछि व्यापार घाटा भएको कारण भनेको समयमा बैङ्कमा रकम जम्मा गर्न सकिन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दलबहादुर अधिकारीले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान ।

आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम ग्लोबल बैङ्कमा आफ्नो नाममा रहेको खातामा छैन भन्ने जानीजानी झुक्काउने बदनियतले भुक्तानीको लागि साट्टै नमिल्ने चेक काटी जाहेरवालालाई दिने प्रतिवादी दलबहादुर अधिकारीले बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ (ग) बमोजिमको कसूर गरेको पुष्टि भैरहेकोले निजलाई सोही ऐनको दफा १५(१) बमोजिम सजाय हुने मागदावी लिइ पेश भएको अभियोगपत्र ।

जाहेरवाला प्रणम्य शर्मालाई दिनुपर्ने रकम रु. ३,००,०००।— सबै दिइसकेकोमा पैसा दिन ढिला भएकोले प्रस्तुत जाहेरी दिएका हुन् । ग्लोबल बैङ्कको चेकमा भरिएको रकम मेरै सहमतिमा निज जाहेरवालाले भरेका हुन् । साथै नाम पनि निजले नै लेखेका हुन् सहिछाप मैले गरेको हुँ । मैले जाहेरवालालाई दिनुपर्ने सम्पूर्ण रकम चुक्ता गरिसकेकोले सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दलबहादुर अधिकारीले पुनरावेदन अदालतमा गरेको बयान ।

विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ र बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ मा भएको व्यवस्थामध्ये प्रतिवादीको कार्य कुन ऐनअन्तर्गतद्वारा निषेधित कसुर हो भनी यकिन हुन जरुरी हुन्छ । रकम भुक्तानी नभएको अवस्थामा बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को खण्ड (ग) को कसुर कायम हुन सक्ने देखिदैन । रकमाभावमा बैङ्कबाट गरिने चेक अनादरको अवस्थालाई विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क ले स्पष्ट रूपमा समेटेको छ । पीडितले पाउने न्यायिक उपचारको सन्दर्भमा पनि प्रस्तुत मुद्दामा बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५(१) भन्दा विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क

नै बढी प्रभावकारी र उपचारात्मक हुने देखिन्छ । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्र पर्ने नभई यस इजलासको क्षेत्राधिकारभित्रको नदेखिँदा प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत ब्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला ।

बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ भन्दा पछि निर्माण भएको ऐन हो । कुन ऐनअन्तर्गत दाबी लिने भन्ने छनौटको अधिकार वादी पक्षलाई हुन्छ । बैंकिङ्ग क्षेत्रमा देखा पर्ने विकृति, विसंगति र अपराधजन्य कार्यलाई रोकथाम गर्न आएको यस ऐनअनुसारको कसूर प्रतिवादीले गरेको पुष्टि भइरहेको अवस्थामा बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ नै आकर्षित नहुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत ब्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको पुनरावेदन ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताद्वय श्री भरतलाल शर्मा र श्री राम घिमिरेले बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को प्रस्तावनामा बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न र बैंकिङ्ग कसूर गर्नेलाई सजाय गर्ने उद्देश्यले निर्माण गरिएको भन्ने उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी उक्त ऐनको दफा ३(ग) ले आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिनेदिने कार्यलाई स्पष्ट रूपमा बैंकिङ्ग कसूरको रूपमा परिभाषित गरेको छ । आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै जाहेरवालालाई चेक काटी दिएको तथ्यलाई प्रतिवादीको बयानमा नै स्वीकार गरिएको छ । यसबाट अभियोग दावी निर्विवाद रूपमा पुष्टि भइरहेको छ । सो ऐनअन्तर्गतको मुद्दा नेपाल सरकार वादी भई चल्ने कुरा दफा १८ मा स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको हुँदा नेपाल सरकार वादी भई दायर गरिएको प्रस्तुत मुद्दा खारेज गरेको त्रुटिपूर्ण छ । विनिमेय अधिकारपत्र ऐनको व्यवस्था व्यक्तिले चेक अनादर मुद्दा दायर गर्ने विषयसँग सम्बन्धित हुँदा दुई वा सो भन्दा बढी ऐनले फरकफरक उपचार तोक्दछ भने कुन उपचारमा आउने भन्ने कुरा सम्बन्धित पक्षको छनौटको विषय हो । यसरी पक्षले एउटा उपचार रोजी आएको मुद्दालाई अदालतले अर्कै ऐनअन्तर्गत आउनु पथ्यो भनी खारेज गर्न मिल्दैन । पुनरावेदन अदालतको बाणिज्य इजलासहरूमध्ये कुनै इजलासले बैंकिङ्ग कसूर नै ठहर गरिरहेको अवस्था छ भने कुनैले विनिमेय अधिकारपत्र ऐन अनुरूप आउनुपर्ने भनी अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरेको अवस्था छ । तसर्थ विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गतको विषय

मानी प्रस्तुत मुद्दा खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी अभियोग माग दाबीबमोजिम प्रतिवादीलाई हदैसम्म सजाय हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताहरुले गर्नु भएको उपयुक्त बहस जिकीर मनन गरी पुनरावेदन पत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन जिकीरसमेतका सम्बन्धमा देहायका प्रश्नहरुमा केन्द्रीत रही निर्णय दिनुपर्ने देखिएको छः

(क) चेक अनादर भएको भन्ने विषयमा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ वा विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ कुन कानूनअन्तर्गत मुद्दा दायर गर्नुपर्ने हो ?

(ख) प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन ?

मिसिल संलग्न कागजातहरु अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादीले चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो बैङ्कमा खातामा मौज्दात छैन भन्ने जानी जानी जाहेरवालालाई त्यस्तो नखाम्ने रकमको चेक काटी दिई बैङ्कबाट भुक्तानी हुन नसकी बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कसूर गरेको हुँदा सोही ऐनको दफा १५ बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने समेत वादी नेपाल सरकारको मुख्य अभियोग मागदाबी रहेको देखिन्छ। प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी र पुनरावेदन अदालतसमक्ष गरेको वयानमा जाहेरवालालाई उक्त चेक आफूले काटी दिएको तथ्यलाई स्वीकारै गरेको देखिन्छ। पुनरावेदन अदालतको वाणिज्य इजलासबाट प्रतिवादीको उक्त कार्य बैकिङ्ग कसूर नभई विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गतको चेक अनादरको विषय भएको भनी अभियोगपत्र नै खारेज हुने ठहर्‍याई भएको फैसलाउपर चित्त नबुझाई वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष प्रस्तुत पुनरावेदन दायर हुन आएको देखियो।

वादी पक्षको पुनरावेदन पत्रमा मूलतः बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ विनिमेय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ भन्दा पछि निर्माण भएको, बैकिङ्ग क्षेत्रमा देखा पर्ने विकृति, विसंगति र अपराधजन्य कार्यलाई रोकथाम गर्न सो ऐन जारी गरिएको भन्ने कुरा उक्त ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेख भई दफा ३(ग) ले आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको कुरा जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिनेदिने कार्यलाई बैकिङ्ग कसूरको रुपमा परिभाषित गरी सजाय समेत तोकिरहेको र जाहेरी एवं प्रतिवादीले गरेको कसूरको स्वीकारोक्तिले पनि अभियोग दावी पुष्टि भएकोमा उक्त ऐन नै आकर्षित नहुने भनी अभियोगपत्र नै खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत

पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टि गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत जिकीर लिएको देखिन्छ।

मिसिलबाट उजागर हुन आएका उपरोक्त कानूनी र तथ्यगत विषयवस्तुको सापेक्षतामा निर्णय निरूपणको निमित्त तय गरिएको पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। पुनरावेदन अदालत पाटनबाट प्रस्तुत मुद्दाको विवादित विषयवस्तु विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गत पर्ने हुँदा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गत नपर्ने भनी अभियोगपत्र नै खारेज हुने ठहर्‍याएको र सोही कानूनी प्रश्नमा पुनरावेदन परेको देखिँदा उक्त विवादित प्रश्नको सम्बोधनको लागि प्रथमतः दुवै ऐनको कानूनी व्यवस्थाहरु दृष्टिगत गर्नु वाञ्छनीय भएको छ। उक्त ऐनहरुको प्रस्तावना र सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको देखिन्छः

बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४	विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४
<p><u>प्रस्तावना:</u></p> <p>बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको कारोबारमा हुनसक्ने कसूरजन्य कार्यबाट बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर र जोखिमलाई न्यून गरी बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न बैकिङ्ग कसूर तथा सजायका सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,</p>	<p><u>प्रस्तावना:</u></p> <p>बैकिङ्ग कारोबारलाई सुव्यवस्थित गर्नको लागि विनिमेय अधिकारपत्रको परिभाषा गर्न र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,</p>
<p>दफा ३ <u>अनधिकृतरूपमा खाता खोल्न वा रकम भुक्तानी माग गर्न नहुने:</u> कसैले पनि बैङ्क वा वित्तीय संस्थामा खाता खोल्दा वा रकम भुक्तानी माग गर्दा देहायको कार्य गर्न हुँदैनः</p> <p>(ग) आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानीजानी चेक काटी भुक्तानी लिन वा दिन ।</p>	<p>दफा १०७क <u>सजाय:</u> बैङ्कमा आफ्नो निक्षेप छैन वा भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानीजानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीको लागि सम्बन्धित बैङ्क समक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएको कारणबाट बैङ्कबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा उल्लिखित रकम</p>

दफा १५ दण्ड सजाय: (१) कसैले दफा ३ को खण्ड (क), (ख), (ग), दफा ४ वा दफा ११ बमोजिमको कुनै कार्य गरेमा कसूरको मात्रा अनुसार दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ।	र व्याजसमेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुबै सजाय हुनेछ ।
--	---

सामान्यतः राज्यको नीति कार्यान्वयनको क्रममा कुनै सामाजिक आचरण वा व्यवहारलाई नियमन गर्न वा निश्चित उद्देश्य परिपूर्तिको निमित्त विधायिकाले कानून निर्माण गर्ने गर्दछ। निरुद्देश्य रूपमा कुनै पनि कानूनको निर्माण गरिदैन। त्यस्तै एउटै प्रयोजन वा आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि फरक फरक कानून बनाइरहनु पनि पर्दैन। विधायिकाले दुई फरक फरक ऐन निर्माण गर्दछ भने निश्चय नै तिनको उद्देश्य र प्रयोजन पनि भिन्न हुन्छन्। ज्ञातव्य छ कुनै एक समयमा जारी गरिएको ऐनले समयान्तरमा देखा पर्ने नवीनतम् आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न नसक्ने अवस्था पर्न सक्दछ। त्यसै कारणबाट ऐनहरूमा समसामयिक संशोधन वा परिमार्जन हुने गरेको कुरा बोधगम्य नै छ। जब कुनै अमूक कानून जारी हुँदाको पृष्ठभूमि वा परिवेशमा आमूल परिवर्तन हुन्छ तब साविक ऐनमा टालटुल गरेर मात्र व्यवहार चलन नसक्ने अवस्था हुन सक्दछ। यस्तोमा विधायिकाले नव निर्माणको सहारा लिनुपर्ने हुन्छ।

विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ मिति २०३४।९।१८ मा लालमोहर र प्रकाशन भई मिति २०३९।१३।१४ देखि प्रारम्भ भएको देखिन्छ। अर्कोतर्फ बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ मिति २०६४।१०।२३ मा प्रमाणीकरण भई सोही मितिदेखि लागू भएको भन्ने देखिन्छ। २०३४ सालमा निर्माण भई २०३९ सालदेखि लागू भएको विनिमेय अधिकारपत्र ऐन बहाल छँदाछँदै सो ऐन लागू भएको करीब पच्चीस वर्षपछि एउटै उद्देश्य परिपूर्ति गर्न बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ बनाइएको होला भनी सम्झनु र अर्थ गर्नु विवेकसम्मत हुँदैन। त्यसैले उक्त दुबै ऐनहरू फरक फरक प्रयोजनका लागि बनेका होलान् भनी अदालतले अनुमान गर्नु स्वाभाविक र तर्कसम्मत हुन्छ।

प्रस्तावना हेर्दा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको कारोवारमा हुन सक्ने कसूरजन्य कार्यबाट बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर र जोखिमलाई न्यून गरी बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यबाट बनाइएको भन्ने देखियो। अर्थात् बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको कारोवारमा हुन सक्ने कसूरजन्य कार्यबाट बैङ्क तथा

वित्तीय प्रणालीलाई सुरक्षित पार्नु नै उक्त ऐन जारी गर्नुका पछाडि निहित रहेको मूल अभिप्राय हो भन्ने देखिन आउँछ। अर्कोतर्फ विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ बैकिङ्ग कारोबारलाई सुव्यवस्थित गर्नको लागि विनिमेय अधिकारपत्रको परिभाषा गर्न र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्था गर्ने प्रयोजनको लागि जारी भएको भन्ने सो ऐनको प्रस्तावनाबाट देखियो। यसरी बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐनले कारोबारमा हुनसक्ने कसूरजन्य कार्यबाट बैङ्क तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर तथा जोखिमलाई न्यून पार्ने उद्देश्य राखेको देखियो भने विनिमेय अधिकारपत्र ऐन बैकिङ्ग कारोबारलाई सुव्यवस्थित गर्नको लागि विनिमेय अधिकारपत्रको परिभाषा गर्ने लक्ष्य राखेको भन्ने देखियो। प्रस्तावनाको बेहोराबाट यी ऐनहरूले सम्बोधन गर्न खोजेको विषयवस्तु एउटै अर्थात् बैकिङ्ग कारोबार नै देखिए पनि नियमन गर्न खोजेको क्षेत्र विल्कूल भिन्न देखियो। पहिलोले बैकिङ्ग कारोबारमा हुनसक्ने आपराधिक कृयाकलापलाई निषेध गर्ने उद्देश्य राखेकोमा दोस्रोले बैकिङ्ग कारोबारलाई परिभाषितसम्म गर्न खोजेको पाइयो। प्रस्तावनाले परिसीमित गरेको यो सूक्ष्म भिन्नतालाई यी ऐनहरूको प्रयोग र पालना गर्दा हेक्का राख्न नसकिएमा द्विविधा उत्पन्न हुने र सही निश्कर्षमा पुग्न कठिन हुने देखिन्छ।

यसै गरी बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा २ को खण्ड (ख) मा बैकिङ्ग कसूर भन्नाले परिच्छेद २ बमोजिमको कसूर सम्झनु पर्छ भन्ने उल्लेख भई परिच्छेद २ मा बैकिङ्ग कसूरका सम्बन्धमा व्यवस्था भएको देखियो। दफा ३ मा अनधिकृत रूपमा खाता खोल्न वा रकम भुक्तानी माग गर्न नहुने भन्ने शिर्षक अन्तर्गत खण्ड (ग) मा आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिन वा दिन नहुने भन्दै सो कार्यलाई बैकिङ्ग कसूरका रूपमा परिभाषित गरेको देखियो। उक्त दफाअनुसार बैकिङ्ग कसूर कायम हुनको लागी देहायबमोजिम पूर्वावस्थाको विद्यमानता रहनु पर्ने देखिन्छ:

- (क) चेक काट्ने कार्य भएको,
- (ख) चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको,
- (ग) खातामा रकम छैन भन्ने कुरा चेक काट्नुभन्दा पहिले नै थाहा जानकारी भएको र
- (घ) भुक्तानी लिने दिने कार्य भैसकेको ।

उपरोक्त पूर्वावस्थाहरूको अध्ययनबाट केवल आफ्नो बैङ्क खातामा खाम्ने रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै चेक काट्नुसम्म बैकिङ्ग कसूर हुने नभई त्यसरी काटिएको चेकबाट भुक्तानी लिने दिनेसम्मको कृया नै सम्पन्न भैसकेको अवस्थामा मात्र उक्त कसूरले पूर्णता पाउने देखियो।

सामान्यतः आफ्नो बैङ्क खातामा के कति रकम मौज्दात रहेको छ वा छैन भन्ने कुराको हेक्का चेक काट्ने व्यक्तिलाई हुनु पर्दछ। कुनै कारणबस सो कुरा यकीन हुन नसकी वा तथ्यको भ्रममा परी वा आफैं झुक्किन पुगी खातामा मौज्दात रहेको निक्षेपभन्दा बढी रकमको चेक काटिनु एउटा पक्ष हुन सक्दछ। तर आफ्नो खातामा चेकमा उल्लेख भएको रकमलाई खान्ने निक्षेप छैन भन्ने कुराको पूर्व जानकारी हुँदाहुँदै खातामा हुँदै नभएको वा भएको भन्दा बढी रकमको चेक काटी भुक्तानी लिनेदिने कार्य गरिन्छ भने त्यस्तो कार्य सिधै बैंकलाई झुक्याउने वा नोक्सान पार्ने नियतबाटै भएको हुन्छ। यस्तो कार्यबाट चेक काट्ने व्यक्ति स्वयं वा धारकलाई अनुचित लाभ र बैङ्क तथा वित्तीय संस्थालाई नोक्सान पर्ने कुरा छर्लङ्ग छ। त्यसैले बैङ्क तथा वित्तीय कारोवारलाई दूषित पारी समग्र बैंकिङ्ग प्रणालीलाई नै धरासायी बनाउने यस्तो कृत्यालाई दफा ३(ग) ले बैंकिङ्ग कसूरअन्तर्गत समेटेको देखियो। साथै दफा १५ को उपदफा (१) ले अन्य कुराका अतिरिक्त दफा ३ को खण्ड (ग) बमोजिमको कार्य गर्नेलाई कसूरको मात्रा अनुसार दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने कानूनी व्यवस्था समेत गरेको पाइयो।

अर्कोतर्फ विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क ले बैङ्कमा आफ्नो निक्षेप छैन वा भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानीजानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीको लागि सम्बन्धित बैङ्क समक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएको कारणबाट बैङ्कबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा उल्लिखित रकम र ब्याजसमेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुबै सजाय हुनेछ भन्ने समेत कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। उक्त दफाबमोजिमको कसूर र सजाय हुनको लागि मुख्यतः देहायबमोजिमका पूर्वावस्थाको विद्यमानता रहनुपर्ने देखियो:

- (क) चेक काट्ने र हस्तान्तरण गर्ने कार्य भएको,
- (ख) चेक काट्नेको खातामा पर्याप्त रकम नभएको,
- (ग) खातामा रकम छैन भन्ने कुरा चेक काट्नुभन्दा पहिले नै थाहा भएको र
- (घ) पर्याप्त रकम नभएका कारणबाट धारकले भुक्तानी पाउन नसकी बैङ्कबाट चेक अनादर भएको।

विनिमेय अधिकारपत्र ऐनमा चेक अनादर भन्ने शब्दलाई स्पष्टतः परिभाषित गरेको पाइएन। तथापि सो ऐनको दफा १०७क ले चेक अनादर हुने अवस्था उल्लेख गर्नुका साथै

सजाय समेत निर्धारण गरेको पाइयो। विशेषतः आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै चेक काटी दिएको कारण धारकले सम्बन्धित बैंकबाट भुक्तानी पाउन नसकेको अवस्थालाई चेक अनादरको रूपमा चित्रण गरिएको पाइन्छ। वस्तुतः चेक अनादर ड्रअर र धारक अर्थात् व्यक्ति व्यक्ति बीच विनिमेयपत्र वा चेक काटी लिनुदिनु गरिएको कारोवारसँग सम्बन्धित देखिन्छ। यसमा धारकलाई झुक्याउन वा नोक्सानमा पार्ने ड्रअरको नियत हुन सक्ने देखिन्छ। साथै चेक अनादर ठहर भएको अवस्थामा चेक काट्नेबाट धारकलाई चेकमा उल्लिखित रकम र सो को व्याजसमेत भराई तीन हजारसम्म जरिवाना वा तीन महिनासम्म कैद वा दुबै सजाय हुन सक्ने विनिमेय अधिकारपत्र ऐनको कानूनी व्यवस्था देखियो।

उपरोक्त दुबै कानूनी व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययनबाट बैकिङ्ग कसूर र चेक अनादरमा केही समानता समेत रहेको देखिन्छ। खासगरी दुबै बैकिङ्ग कारोवारसँग सम्बन्धित विषय हुनुका साथै आफ्नो बैंक खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै चेक काट्ने कार्य दुबै कसूरमा समान रूपमा अन्तर्निहित रहने देखिन्छ। तथापि बैकिङ्ग कसूर सीधै बैंक वा वित्तीय कारोवार अर्थात् वित्तीय प्रणालीलाई हानी नोक्सानी पार्नमा परिलक्षित देखिन्छ भने चेक अनादरको कुरा चेक प्राप्त गर्ने तेस्रो व्यक्ति अर्थात् धारकलाई झुक्याउन वा हानी नोक्सानी पार्नमा। त्यस्तै बैकिङ्ग कसूर कायम हुन चेकअनुसारको रकम भुक्तानी लिनुदिनु गरिसकेको हुनु पर्दछ तर चेक अनादरमा ड्रअरको खातामा पर्याप्त रकम नभएका कारण धारकले चेकमा उल्लेख भएबमोजिमको रकम सम्बन्धित बैंकबाट भुक्तानी दिन नसकेको कारणबाट चेक सटही नभई अनादर हुन पुग्दछ। बैकिङ्ग कारोवारलाई नै जोखिम पुर्याउने र वित्तीय प्रणालीप्रति परिलक्षित भएको कारणले बैकिङ्ग कसूर गम्भीर प्रकृतिको कसूर हो भन्ने कुरा प्रस्तुत मुद्दा सरकार वादी भई चल्ने र सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचि १ मा पर्ने भन्ने दफा १८ को कानूनी व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ। व्यक्तिप्रति लक्षित भएको कारण चेक अनादरको विवाद दुनियाँवादी फौजदारी मुद्दाको रूपमा चल्ने देखिन्छ। सारमा जानीजानी खातामा भएको भन्दा बढी रकमको चेक काटी हानी नोक्सानी पार्न खोजिएको पक्ष तथा रकम भुक्तानी भएको वा नभएको भन्ने आधार नै बैकिङ्ग कसूर तथा चेक अनादर छुट्याउने लक्ष्मण रेखा देखिएको हुँदा सोहीरूपमा बुझ्नु र ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैले प्रस्तुत मुद्दा बैकिङ्ग कसूर ऐन अन्तर्गत नपर्ने भनी अभियोग पत्र खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन।

यद्यपि उपरोक्त विषयको भिन्नता छुट्याउन नसकी यससम्बन्धी अभ्यासमा द्विविधा वा अन्यौल भएको र त्यसैको परिणामस्वरूप पुनरावेदन अदालतका कुनै इजलासबाट बैकिङ्ग कसूर ठहर्‍याउने गरेको र कुनैबाट अभियोग नै खारेज गर्ने गरेको भन्ने पनि देखियो। यसका अतिरिक्त यसै विषयमा चेक अनादर, लेनदेन र ठगी जस्ता मुद्दाहरू चलाइने गरेको कारण न्यायिक प्रक्रियामा अन्यौल र जटिलता पर्न गएको भनी विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताहरूले बहसको क्रममा इजलासलाई जानकारी गराउनु भएको छ ।

व्यक्तिले बैकिङ्ग प्रणालीलाई नै नोक्सान पार्ने गरी गर्ने आपराधिक कार्य र व्यक्ति व्यक्तिबीच भएको विनिमेय कारोवारबाट श्रृजित हुने दुस्कृतिलाई अलगअलग कानूनले भिन्नभिन्न कसूरको रूपमा परिभाषित गरेको साथै त्यसको लागि कानूनी उपचारको मार्ग र प्राप्त हुने उपचार समेत फरक ढंगबाट निर्धारण गरेपछि त्यसको पालना र प्रयोग पनि सोहीअनुरूप गरिनु वाञ्छनीय हुन्छ । गलत प्रक्रियाबाट सही निष्कर्षमा पुग्न सकिँदैन ।

आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै कुनै व्यक्तिले अर्को कुनै व्यक्तिका नाममा काटी दिएको चेकअनुसार बैङ्कबाट भुक्तानी हुन नसकी चेक अनादर हुनु र चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा छैन भन्ने जानीजानी चेक काटी बैङ्कलाई झुक्याई रकम भुक्तानी नै लिनेदिने गर्नु फरक कुरा हुन्। यसको अन्तर तथा असर छुट्याई न्यायिक उपचार चयन गरिनु अपेक्षित हुन्छ। सोझो अर्थमा चेक अनादर हुनु भनेको धारकले विनिमेयपत्रमार्फत कारोवार गरिएको चेकमा उल्लेख भएको रकम भुक्तानी नपाउनु हो। आफ्नो खातामा रकम छैन भन्ने जान्दाजान्दै चेक काटी दिने कार्यमा निश्चित रूपमा धारकलाई धोका दिने चेक काट्नेको बर्द्धनयत अन्तर्निहित रहेको हुन सक्दछ। त्यसैले विधायिकाले यस्तो कसूरलाई दुनियाँवादी फौजदारी मुद्दाको वर्गीभित्र राखी चेकमा उल्लिखित साँवा ब्याज भराई चेक काट्नेलाई जरिवाना र कैद समेतको सजाय तोकेको देखिन्छ। तर यस्तो व्यक्ति व्यक्ति बीच परस्पर विश्वासमा गरिएको विनिमेय कारोवारको विषयलाई सरकार वादी भई चल्ने बैकिङ्ग कसूरको रूपमा अभियोजन गर्ने कार्यबाट सम्बन्धित धारकले उल्टै आफ्नो लेना रकम असूल गर्न नसक्ने प्रतिकूल अवस्था पनि श्रृजना हुन सक्दछ।

वस्तुतः राज्यको एउटा निकायले कानून बनाउँछ भने त्यसको प्रचलन र ब्याख्या अरु नै निकायहरूबाट गरिन्छ। राज्यको शक्ति पृथक्कीकरणको लागि यो अपरिहार्य पनि हुन्छ। तर कतिपय अवस्थामा कानून निर्माण गर्ने निकायको भावना बुझाइमा हुन जाने कमि कमजोरीका

कारण कानून कार्यान्वयनमा केही द्विविधा पर्न सक्दछ। कानूनको व्यवस्थालाई सहि ढंगबाट बुझ्न नसक्दा यदाकदा यसको प्रयोग र पालनमा अन्यौल उत्पन्न हुनसक्दछ। परिणामतः मर्का पर्ने पक्ष अर्थात् पीडितको न्यायमा पहुँचको अधिकार नै कुण्ठित हुन पुग्दछ। यस्तोमा कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरुले सदैव पीडितको हितमा आफूलाई केन्द्रित गर्नु श्रेयस्कर हुन्छ। मर्का पर्ने पक्ष उपचारबाट वञ्चित भैरहने तर अभियोजन भने गरिरहनुको कुनै औचित्य हुँदैन।

अदालतको सरोकार प्रचलित कानूनले निर्दिष्ट गरेअनुरूप दावी आएको छ छैन भनी हेर्नेसम्ममा सीमित हुन्छ। गलत ढंगबाट आएको दावीबाट अदालतले इन्साफ दिन सक्दैन, केवल औल्याउनसम्म सक्दछ। प्रस्तुत मुद्दा र लगाउमा रहेका तथा अन्य मुद्दाहरुमा समेत वादी नेपाल सरकारको गलत अभियोजनका कारण सम्बन्धित मर्कापर्ने पक्षको न्यायमा पहुँचलाई सघाउ पुगेको देखिएन। पहिले नै यस्तो मुद्दा लाग्दैन भन्ने जानकारी पाएको भए आफूले कुनै उपचार नै पाउन नसक्ने प्रस्तुत मुद्दाको परिणामलाई बर्षौंसम्म पट्यारलाग्दो गरी निरुद्देश्य प्रतीक्षा गर्नुपर्ने अवस्था आउने थिएन। त्यसैले अनुसन्धानकर्ता प्रहरी, अभियोजनकर्ता सरकारी वकिलसमेत यस विषयमा गम्भीर हुनुपर्ने देखियो।

कानूनी स्थितिको सही समझ भएको भए गलत कानूनी उपाय खोजी गरेर समय बर्बाद गर्न नपर्ने र समयमा नै कानूनको सही उपचार प्रशस्त गर्न सक्ने अवस्था रहन्थ्यो, जसले कार्यान्वयनमा सहजता र न्यायको अनुभूति वृद्धि गराउँथ्यो। कतिपय यस्तो अनपेक्षित परिणामहरु समयको अन्तरालमा अपूरणीय हुन जान्छन्। यसको जवाफदेहिता कसले व्यहोर्ने भन्ने पनि प्रश्न उठ्छ। तसर्थ नयाँ नयाँ कानूनहरु र एकै विषयमा रहेका विभिन्न कानूनहरुको बारेमा कानून कार्यान्वयन निकायका अधिकृतहरुलाई कानूनी अनुशिक्षण दिने दिलाउने नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयलगायतका निकायहरु र वित्तीय संस्थाहरुले समेत गर्नुपर्ने देखिएको हुँदा त्यसतर्फ ध्यानाकर्षण गराइएको छ।

अब पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। माथि पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा प्रकरण प्रकरणमा गरिएको तथ्यगत र कानूनी व्यवस्थासमेतको विश्लेषणबाट आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी बैंक तथा वित्तीय प्रणालीमा असर पार्ने गरी भुक्तानी लिने दिने कार्य मात्र बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गत पर्ने स्पष्ट

भएको र प्रस्तुत मुद्दामा सो अवस्थाको विद्यमानता नरही व्यक्ति व्यक्तिबीच भएको विनिमेय कारोवार चेक काट्ने व्यक्तिको खातामा पर्याप्त रकम नभएको कारण सम्बन्धित बैङ्कबाट चेक अनादरसम्म भएको देखिँदा अभियोगपत्र खारेज गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।१२।२१ को फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत फैसलाको विद्युतीय अभिलेख प्रविष्ट गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

प्रधान न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत: अनिल कुमार शर्मा

कम्प्युटर टाइप: रामशरण तिमिल्सिना

इति संवत् २०७२ साल साउन २० गते रोज ४ शुभम् ।